IL-MALTI

L-ewlenin ilsna semîn huma ħamsa:—assîr, lhudi, aramajk, għarbi, u abissin.

Minn dawn il-ħamsa naħseb li l-malti għandu x'jaqsam mal-għarbi. Naraw għaliex. Fil-malti nsibu:

I. Il-plurali miksurin: *qalb*, *qlûb*.

II. L-*m preformativa* tal-partiċipji passati tal-verbi ta' l-ewwel għamla: *qatel*, *maqtûl*.

III. Il-għamla miksura ta' l-aġġettivi mxebbha: *qasîr*, *iqsar*.

Dawn it-tlitt irjus tal-morfoloġija jinsabu biss fil-għarbi, u f'ebda lsien ieħor semi. Għalhekk għidna illi l-malti għandu x'jaqsam mal-għarbi.

Biex inkunu għidna kollox, il-plurali miksurin jinsabu fl-abissîn ukoll; iżda ż-żewġt irjus l-oħra ma jinsabux. (1)

U l-feniċju? L-aqwa filoloġi u glottoloġi jgħidu illi l-feniċju jixbah lil-lhudi u għandu x'jaqsam mal-lhudi, u mhux mal-għarbi. Għalhekk għandna nifhmu illi l-feniċju ma kellux dawn it-tlitt irjus li semmejna.

Issa l-ilsien għarbi huwa ta' żewġ suriet:—

(a) Il-għarbi klassiku *(Arabo Classico)*.

(b) Il-għarbi mitkellem *(Arabo Parlato)*.

Minn dawn it-tnejn, naħseb li l-malti għandu x'jaqsam mal-għarbi mitkellem; jew aħjar, il-malti, minn għalija, huwa *djalett għarbi*. Naraw għaliex.

IL-GħARBI KLASSIKU U D-DJALETTI GħARBIN

Dawk it-tlitt irjus tal-morfoloġija li semmejna jinsabu fid-djaletti għarbin kollha; bħalma huma ta' Malta, tas-Sirja, ta' l-Eġittu, ta' Tripli, ta' l-Alġier, tal-Marokk, etc.

1. Il-għarbi klassiku għandu tiiet każi: *Nominattiv*, *akkużattiv* u *ġenittiv*:

Nominattiv	dârun	(dar)	ad-dâru	(id-dar)
Akkużattiv	dâran	(dar)	ad-dâra	(id-dar)
Ġenittiv	dârin	(ta' dar)	ad-dâri	(tad-dar)

Il-malti u d-djaletti għarbin kollha ma għandhomx truf (desinenzi) biex bihom jagħżlu l-każi.

(1) De Lacy O'Leary, D.D. *Comparative Grammar of the Semitic Languages*, pp, 193-206-249.

Fid-djaletti jinsab dak li jgħidulu "*stato costrutto*":

Għarbi klassiku	*Malti*	*Alġerin*
bâbu d-dâri	bieb id-dâr	bâb ed-dâr

Għarbi klassiku: miftâħu bâbi d-dâri
Malti: muftieħ bieb id-dâr
Algerin: meftâħ bâb ed-dâr.

Il-Għarab ta' Barbarija minnflok *bâb ed-dâr*, ġie li jgħidu *el-bâb mtâgħ ed-dâr*, u aħna l-Maltin ngħidu *il-bieb tâgħ id-dâr*.

2. Fil-għarbi klassiku, il-plurali sħaħ maskili għandhom żewġt itruf:

ûna għall-*caso retto*—*îna* għall-*caso obliquo*

Il-malti u d-djaletti għarbin kollha għall-plurali sħaħ maskili għandhom biss it-truf tal-*caso obliquo* (2):

Caso Retto	*Caso Obliquo*	*Malti*
mugħallimûna	mugħallimîna	mgħallmîn
râqidûna	râqidîna	reqdîn
maqtûlûna	maqtûlîna	maqtulîn
sittûna	sittîna	sittîn

Id-djaletti għarbin ta' Malta, ta' Tripli u ta' l-Alġier ġie illi jagħmlu l-plurali sħâħ maskili billi jżidu *a* mas-singular (3) bħal:

ħaddiem	*ħaddiema*	minnflok	*ħaddemîn*
ħaddied	*ħaddieda*	,,	*ħaddedîn*

3. Fil-għarbi klassiku id-*duale* għandu żewġt itruf:

âni għall *caso retto*—*ajni* għall-*caso obliquo*.

Il-malti u d-djaletti għarbin kollha għad-*duale* għandhom biss it-tarf tal-*caso obliquo*: (4)

Caso Retto	*Caso Obliquo*	*Malti*
għajnâni	għajnajni	għajnejn
sâgħatâni	sâgħatajni	sagħtejn

4. Fil-għarbi klassiku, in-nomi, il-pronomi, l-aġġettivi, il-verbi, il-partiċipji passati għandhom id-*duale*. Fil-malti u fid-djaletti għarbin kollha, in-nomi biss għandhom id-*duale*.

(2) W. Wright, LL.D. *Arabic Grammar*, Vol. I. p. 271.

(3) Għad-djalett Tripolin, ara P. Alberto Vaccari, *L'Arabo Scritto e l'Arabo Parlato in Tripolitania*, p. 76; għad-djalett Alġerin, ara Belkassem Ben Sedira, *Cours Pratique de Langue Arabe*, p. 226.

(4) Jûsuf Xalhûb, *Grammatica Italo-Araba*, p. 199.

5. Fil-għarbi klassiku, il-pronom relattiv *alladhî* (illi) għandu l-femminil, il-plural u d-*duale*.

Fil-malti u fid-djaletti għarbin kollha ma hemmx ħlief *elli* għall-ġeneri u n-numri kollha (5). Aħna l-Maltin ngħidu *illi*.

Fid-djaletti għarbin ta' Malta, ta' Tripli u ta' l-Alġier minnflok *elli* jew *illi* ġie li jdaħħlu *li*.

6. Fil-għarbi klassiku, il-verb għandu ħames modi:— *Indikativ*, *soġġuntiv*, *jussiv*, *energiku* u *imperativ*:

Indik.	*Soġġ.*	*Juss.*	*Enerġ I.*	*Enerġ. II.*	*Imp.*
jaktubu	jaktuba	jaktub	jaktubanna	jaktuban	uktub

Fil-malti u fid-djaletti għarbin kollha, il-verb ma għandux ħlief żewġ modi: Indikattiv u imperativ:

	Malti	*Eġiżżjan*	*Tripolin*	*Alġerin*
Indik.	jikteb	jiktib	jektib	jekteb
Imp.	ikteb	iktib	ektib	ekteb

7. Fil-għarbi klassiku, il-verb tat-tieni u tat-tielet persuna plurali, barra mill-maskil, għandu wkoll il-femminil, dana ma jinsab fl-ebda djalett:

	Għarbi klassiku	*Malti*	*Eġizzjan*	*Tripolin*	*Alġerin*
1.	katabnâ	ktibna	katabnâ	ktebna	ktebna
2 m.	katabtum	ktibtu	katabtu	ktebtu	ktebtu
2 f.	katabtunna	....	....	....	....
3 m.	katabû	kitbu	katabû	ketbu	ketbu
3 f.	katabna	....	....	....	....

8. Fil-għarbi klassiku, il-verb huwa ta' żewġ suriet: *attiv* u *passiv*.

Fil-malti u fid-djaletti għarbin kollha, ma jinsabux il-verbi passivi:

	Għarbi klassiku	*Malti*
attiv	qatala	qatel
passiv	qutila	kien maqtûl

ID-DJALETTI GĦARBIN TA' MALTA, TA' TRIPLI U TA' L-ALĠIER

F'dawn id-djaletti għarbin, il-verb fl-*aoristo* l-ewwel persuna singular jieħu quddiemu l-ittra *n* bħall-plural ta' l-ewwel persuna. Il-plural jingħaraf mis-singular biż-żjieda tal-vokali *u* f'tarf il-verb :

(5) W. Wright, LL.D., *Arabic Grammar*, Vol. I. p. 271.

Għarbi klassiku	*Malti*	*Tripolin*	*Alġerin*
aktubu	nikteb	nektib	nekteb
naktubu	niktbu	nektbu	nektebu

F'dawn id-djaletti, il-verb fil-għamla negativa jieħu *ma* quddiemu u *x* warajh:

Għarbi klassiku	*Malti*
mâ qâma	ma qâmx
mâ kataba lî	ma kitiblîx

Il-partiċella negativa *ma* mhux dejjem tieħu l-*x* warajha:

Għarbi klassiku	*Malti*
mâ ra'ajtuhu qattu	ma rajtu qatt
mâ kallamani aħadun għajru Mûsa	ma kellimni ħadd għajr Musê

F'dawn id-djaletti, in-numri kardinali mill-11 sad-19, il-għamla *għaxara* tal-għarbi klassiku hija mqassra f'*âx:*

Għarbi klassiku	*Malti*	*Tripolin*	*Alġerin*
ithnâ għaxara	tnâx	tnâx	tnâx

Dawn in-numri meta jkollhom xi nom warajhom, il-Għarab ta' Tripli u ta' l-Alġier iżidulhom, *en* warajhom, (6) u aħna l-Maltin din l-*en* ingħiduha *il*:

Għarbi klassiku:	kħamsata għaxara jawman
Malti:	ħmistâx-il jûm
Tripolin:	kħamestâx-en jûm
Alġerin:	kħamstâx-en jûm

Il-pronom interrogativ *x? xi?* li jinsab f'dawn it-tliet djaletti mhux ħaġ'oħra ħlief il-pronom interrogativ ta' l-għarbi klassiku *ajju xajin* imqassar (7). Dawn il-kelmiet:—

Malti	*Tripolin*	*Alġerin*
biex	bâx	bâx
ħex	fâx	fâx
għaliex	għalâx	għalâx
xinhu	xinhu	xinhu

(6) Għad-djalett tripolin, ara Jûsuf Xalhûb, *Grammatica Italo-Araba*, p. 225; għad-djalett Alġerin, ara Bel Kassem Ben Sedira, *Cours Pratique de Langue Arabe*, p. 91.

(7) Għad-djalett Tripolin, ara P. Alberto Vaccari, *L'Arabo Scritto e l'Arabo parlato in Tripolitania*, p. 27; għad-djalett Alġerin, ara Bel Kassem Ben Sedira, *Dictionaire Français-Arabe de la Langue Parlée en Algerie*, p. L.

m'humiex ħaġ'oħra ħlief il-ġabra tal-għarbi klassiku: *bi ajji xajin, fi ajji xajin, għala ajji xajin, ajju xajin huwa.*

Minnflok il-konġunzjoni *an* tal-għarbi klassiku, aħna l-Maltin ngħidu *illi, lî, biex*, u l-Għarab ta' Tripli, *elli, lî, bâx* (8):

Għarbi klassiku: Ummî qâlat lî an aftaħa l-bâba bi l-miftâħi.

Malti: Ommi qatli biex niftaħ il-bieb bil-muftieħ.

Minnflok il-partiċella *in* tal-għarbi klassiku, aħna l-Maltin ngħidu *jekk:*

Għarbi klassiku	*Malti*
in taftaħ jadħul	jekk tiftaħ jidħol
in tarbaħ tafraħ	jekk tirbaħ tifraħ
in tagħġal tandam	jekk tgħaġġel tindem

Minnflok il-partiċella *la* tal-għarbi klassiku, aħna l-Maltin ngħidu *kieku:*

Għarbi klassiku: law raqada lastarâħa
Malti: li raqad kieku strieħ

Aħna l-Maltin, xi drabi, żewġ kelmiet niġbruhom f'waħda:

Għarbi klassiku	*Malti*
aj wallâhi	îva (îwa)
kullu xajin	kollox
ajju xajin jakûnu lana?	xi jkollna?
min an jakûna laka	milli jkollok

Aħna l-Maltin bħala partiċella ta' *l'imperativo di proibizione* għandna *lâ* bħal fil-għarbi klassiku; iżda wara l-verb inżidu *x:*

Għarbi klassiku	*Malti*
lâ tażni	lâ tiżnix
lâ taqtul	lâ toqtolx
lâ tasriq	lâ tisraqx

Aħna l-Maltin, xi daqqiet, wara nom fil-plural inqiegħdu verb fis-singular femminil, xorta waħda bħal fil-għarbi klassiku:

Għarbi klassiku: al-kilâbu nabaħat
Malti: il-klieb nebħet.

Jidhirli jien li b'dawn l-erba' kelmiet urejt illi l-morfoloġija tal-malti taqbel mal-morfoloġija tad-djaletti għarbin; għalhekk għedt illi l-malti għandu x'jaqsam mal-għarbi mitkellem, u mhux

(8) DOTT. EUGENIO GRIFFINI, *L'Arabo Parlato della Libia*, p. 47.

mal-għarbi klassiku. Fuq l-istorja ta' Malta ma tkellimt xejn; għaliex ma kienx jaħtieġ. Fuq vokabularju anqas ma tkellimt.

Il-vokabularju għandu x'jaqsam mal-kultura, mar-Reliġjon, u mal-mentalità tal-poplu, mal-qagħda ġeografika tal-pajjiż u ma' bosta ħwejjeġ oħra.

Il-kelmiet: *Spalla*, *pulmun*, *koxxa*, *milsa*, *kustilja*, *stonku*, juruna kemm ma jistâx ikun li torbot fuq il-vokabularju biex tara mnejn hu ġej il-lsien. Li kieku qabel ma tħallattna mat-Taljani aħna l-Maltin ma kellniex *spalla* u *koxxa* kont ngħid, saħħa...Fuq razza anqas ma tkellimt, għaliex bejn razza u lsien hemm differenza kbira.

Il-biċċa l-kbira tal-Maltin li kitbu fuq in-nisel tal-malti, min faħħru kemm felaħ, u min maqdru kemm ried; jiena la faħħartu u anqas maqdartu, iżda tkellimt skond kif titlob ix-xjienza tal-glottoloġija.

Nati tmiem b'dan l-aħħar xebh:

Għarbi klassiku: Wa hum ja'kulûna 'akħadha jasûgħu kħubżan wa bâraka wa kasara wa 'agħtâhum wa qâla kħudû hadhâ ħuwa ġasadî.

Malti: Huma u jieklu ħa Gesù il-ħobż u bierek u kiser u tâhom u qâl: Ħudu: hedân huwa ġismi.

Ġanni Vella